

Јасмина Теодоровић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ПАСИВ КАО НЕПРОТОТИПСКА РЕЧЕНИЧНА КОНСТРУКЦИЈА

У својој књизи *Лингвистичка категоризација – Прошлости у лингвистичкој теорији (Linguistic Categorization-Prototypes in Linguistic Theory)*, Џон Тејлор, у једном од поглавља која говоре о појмовима категоризације и прототипа, односно прототипова у доменима когнитивне лингвистике, поставља питање „Зашто категорије прототипа?“ (Taylor 1989: 51), чиме се намеће следеће питање које можемо поставити. На основу којих критеријума ћемо дати „језичку реалност“ или боље рећи „језичку датост“ сврстати у *прошлост*, односно у *категорију*, с обзиром на чињеницу како се, на пример, третирају метафоре које престају да буду метафоре у смислу маргинализованог подпрототипа оног тренутка када их сам говорник одређеног језика „наметне“ као „начин размишљања“ (Ungerer/Schmid 1996: 118), као когнитивне инструменте или когнитивне моделе који представљају, намеће се, једини могући начин људске перцепције одређених феномена у људском животу? Тејлор даље расправља да се *члан*, односно степен у коме је „језичка датост“ члан одређене категорије, да одредити начином употребе истог од стране говорника једног језика. Питање које такође поставља тиче се критеријума на основу којих одређени језички егземплари добијају привилеговани статус *прошлости*, док остали буду сврстани у *маргинална чланове*. Један од начина да се то објасни била би фреквентност одређеног члана коју, свакако, треба обазриво третирати у смислу да се, ако кренемо од те поставке, могу маргинализовати компоненте сведене под подпрототип, а чија се фреквентност не може, у том смислу, занемарити. Али, да ли фреквентност одређеног члана даје категорије подразумева као правило *прошлости* као „последницу инхерентних својстава људске перцепције“. (Taylor, 1989: 52). Та тврдња би могла да покрене питање *инхерентних својстава* људске перцепције у оквиру синтаксичких датости које нису прототипске. Прототипска енглеска реченица је потврдна, а не одрична, упитна, или пак,

упитно-одрична која је, прототипски посматрано, „најудаљенији члан“ поменутог низа. Прототипска реченица јесте активна, а не пасивна. Са тим у вези можемо навести следећу тезу коју Тејлор у књизи истиче, а то је да су категорије прототипа флексибилне и, сходно томе, способне су да приме нове, „непознате“ податке који би, самим тим, захтевале стварање нових категорија, или пак редефинисање већ постојећих. Даље се наводи да категорије прототипа подлежу управо таквој једној флексибилности због окружења које се стално мења и чињенице да људско искуство, које се не може прихватити као константна и непроменљива датост по самој својој природи, у мањој или већој мери, често намеће ремоделирање самих категорија, приписивање нових атрибута који „можда и нису у савршеној корелацији са атрибутима које захтевају класичне категорије“ (Taylor, 1989: 54).

Узимајући у обзир горе наведено као полазне тачке, а у сврху овог истраживања, осврнућемо се на основне дефиниције и поставке према којима се одређује пасивна конструкција као таква, као и на употребу непрототипске пасивне синтаксичке конструкције у енглеском језику у различитим регистрима који ће управо послужити као различити контексти и окружења у оквиру којих и сама људска перцепција варира и, сходно томе, намеће одређене атрибуте који, у мањој или већој мери, могу да одступају од класичне прототипске активне синтаксичке конструкције.

Пасивна синтаксичка конструкција

Прво питање које се поставља је „шта се постиже употребом пасивне реченице?“ (Станојчић/Поповић/Мицић, 1989: 241) Целокупна ситуација / контекст „се приписује *пацијенсу*, а не *агенсу*... реченица пружа информацију о *пацијенсу*... Зато је пасивна реченица погодна да се као носилац реченичне информације исказе *пацијенс*, односно да се у вези са њим пружи информација“ (Станојчић/Поповић/Мицић, 1989: 241). Следећи класичну дефиницију пасивне реченице намеће се питање да ли се, уколико је фокус на информацији о *пацијенсу* а не *агенсу*, активна реченица може заменити пасивном, и обрнуто, а да при томе не утичемо на *померање перцепције* или боље рећи *фокуса перцепције* онога ко дати феномен исказује истом као таквом и баш на тај начин, као у примеру „Tom bought the newspaper“, наспрот „The newspaper was bought by Tom“? Заправо, због чега говорник у датом тренутку или за дати феномен користи управо пасивну реченичну конструкцију, а не активну? Зашто

је говорнику који преноси информацију о пацијенсу, а не агенсу, важно да користи управо непрототипску реченичну конструкцију, а не прототипску, односно активну? Да ли је то условљено говорниковом личном проценом, или пак контекстом у коме се дата информација/појава саопштава? Да ли само одређени контексти и домени људског интересовања као такви намећу као далеко фреквентнију и природнију употребу непрототипске реченице наспрам прототипске? То су само нека од многобројних питања која се намећу и која је, као таква, најбоље сагледати у датим контекстима људских интересовања и животних феномена, с обзиром да исти могу утицати на приписивање управо оних атрибута који, у мањој или већој мери, одступају или се пак приближавају прототипу, односно евентуалној категоризацији или модификацији постојећег когнитивног домена када исте посматрамо у оквирима људске перцепције, односно когнитивних функција људског ума који на различите начине сагледава одређене појмове у специфичним ситуацијама.

Middle Ear, Otitis Media with Effusion ***Medical Journal of Science***

Као први пример релативно фреквентне и наменске употребе пасивне реченичне конструкције у енглеском језику узећемо стручни медицински текст који говори о феномену ефузије средњег уха (ОМЕ). Обратићемо пажњу на фокус информације, тип информације који аутор текста жели да истакне, на могуће или немогуће замене пасивне конструкције прототипском активном и на то у којој мери је агенс уопште заступљен и када то јесте случај, која је заправо улога агенса у тој реченици.

пасив

1. OME is characterized by a nonpurulent effusion
2. Otitis media is caused by transudate formation
3. Its dysfunction can be caused by a number of circumstances
4. The middle ear mucosa is sensitized by previous exposure to bacteria
5. OME is associated with delayed language development in children

актив

1. A nonpurulent effusion characterizes OME
---

2. Transudate formation <i>causes</i> otitis media
3. A number of circumstances <i>can cause</i> its dysfunction
4. * Previous exposure to bacteria <i>sensitizes</i> the middle ear mucosa
5. *Scientists <i>associate</i> OME with delayed language development in children

Оно што се већ на први поглед може запазити у наведеним примерима у табели јесте наменско *фронтирање* саме теме научног истраживања, односно рада, феномена у медицини познатог под скраћеницом ОМЕ, и коришћења пасивне реченичне конструкције за саопштавање даљих информација које су у директној вези, било као узрок или као последица, са поменутиим феноменом. Овим фронтирањем аутор у фокус пажње ставља сам феномен који истражује, а потом нам по први пут саопштава информације до којих се претходним истраживањима дошло. Дакле, акценат је на описивању већ у медицини познатог феномена и на истицању специфичности истог. Процес се, тако посматрано, не може поставити у обрнутој перспективи, тј. у другачијем редоследу саопштавања информација из разлога што би се, у том случају, фронтирале информације које су, претпоставимо, нове, тек откривене, и њима би у свакој следећој реченици био дат нелогичан низ, односно нелогично низање нових открића до којих се дошло у вези са оним што је већ релативно познато. Дакле, акценат није на „непурулентној ефузији која *карактерише* ОМЕ“ већ на феномену под називом ОМЕ за кога је дата појава *карактеристична*, односно фокус је на *узроку* (*is caused*) отитис медије, а не на томе да „трансудантна формација *узрокује* отитис медију“. У примеру под 4, поставља се питање шта ће се логично пре десити, односно да ли је за сврхе научне анализе датог феномена логично рећи да „претходно излагање бактеријама *надражује* слуз средњег уха“ или да је „ухо *већ надражено* претходним излагањем бактеријама“? Уколико се информација саопшти активном реченичном конструкцијом, фокус наше пажње је на чињеници да претходно излагање бактеријама надражује средње ухо, што се логично и дешава. Док, у пасивној реченичној конструкцији фокус информације је на томе шта се заправо даље дешава кад је ухо *надражено*, као што и јесте случај. У примеру под 5, дате су две пасивне конструкције – *is associated* и имплицирана конструкција *delayed*. У првој конструкцији, агенс се подразумева контекстом, при чему закључујемо да су у питању научници који се поменутиим феноменом баве. Из чега можемо да извучемо закључак да би било

више него сувишно рећи да су научници ти који ОМЕ доводе у везу са развојем језичких способности код деце. Код конструкције *is delayed* поставље се питање ко је или шта је заправо агенс? Уколико би се употребила активна реченична конструкција, аутор текста би тада морао да зађе и у друго поље научног истраживања, односно у процес објашњавања узрока који доводе до једне такве појаве. Тиме се поставља питање логичке, не граматичке, природе, да ли је ову конструкцију уопште могуће изразити активном глаголском фразом.

Global Agenda, Moscow metro bombing ***The Economist***

Као пример контекстуално имплицираног пасива, односно контекстуално имплицираног агенса кроз пасивну реченичну конструкцију осврнућемо се на примере у контексту новинског извештавања о директним последицама терористичких напада. Тиме долазимо до категорије „конститутивних метафора које представљају интегрални део теоретисања о датим проблемима и спорним питањима“ (Ungerer/Schmid 1996: 152). Синтаксичка екстензија метафоре у облику пасивне реченичне конструкције, односно „трпног стања“, односно „последичног стања“ у оквирима исхода одређене радње од стране агенса који је контекстуално имплициран намеће питање да ли исте представљају одраз људског начина размишљања када је реч о таквим догађањима од стране самог аутора, или, заправо, његов покушај да фокусом на чињеници, односно последичном стању, утиче на перцепцију поменутих збивања од стране читалачке публике или је то, пак, начин перцепирања и доживљавања истих који је, као такав, карактеристичан без обзира на ауторове намере. Односно, да ли сама ситуација намеће употребу псеудо-пасивне реченичне конструкције са акцентом на последици и „трпном стању“ код људи уопште?

пасив vs. актив

1. 39 passengers <i>were killed</i> and 129 <i>injured</i> vs. The explosion <i>killed</i> ... and it <i>injured</i>
2. His bandits <i>are linked</i> to this terrorism vs. The government, people (?) <i>link</i> ...
3. 200 people <i>were killed</i> in the bombing vs. The bombing <i>killed</i> ...
4. Fighters <i>were later jailed</i> vs. The government (?) <i>later jailed</i> ...

5. 14 000 of them <i>had been slaughtered</i> vs. The terrorists (?) <i>had slaughtered</i> ...
6. Hundreds of thousands <i>have either been killed</i> or fled vs. The terrorists (?) <i>have killed</i>
7. Muslim separatists who <i>have already been held</i> responsible for vs. The government, people (?) <i>have already held</i> ...

Аутор нас извештава о чину: убиства, повреде и повређивања, убијања, сматрања одговорним, повезивања са феноменом као што је тероризам. Дакле, није речено, а и питање је да ли би се ови феномени логично тако и могли поставити, *ко* је убио, повредио, *ко* је терористе затворио, ни *ко* је агенс који исте сматра одговорним. Да ли је у свим горе поменутих примерима случај тај да се агенс контекстуално подразумева? Да ли је контекстуално довољно јасно *ко* сепаратисте повезује са тероризмом и *ко* их сматра одговорним за, у тексту поменуте, нападе? Да ли је аутор требало да буде довољно експлицитан у свом извештавању, или је намера управо и била та да се читаоцима остави на суд *ко* је заправо имплицирани агенс? Да је аутор текста употребио активну реченичну конструкцију у горе наведеним примерима знатно би се умањио жељени ефекат фокусирања последичног стања, истицања чињеница, имплициране осуде, трпности, односно трпљења последица једног тако страшног чина. Једини моменат када аутор у директан однос контрастирања поставља пасивну и активну глаголску фразу је пример 6, где се управо том методом постиже ефекат наглашавања вољне радње наспрам трпне. Непрототипска пасивна реченица управо овде има истакнуту функцију контрастирања где се експлицитно наводи агенс који је супротстављен активном глаголском фразом пацијенсу, при чему је пацијенс у исто време и агенс, и обрнуто.

Ако се даље осврнемо на следеће конструкције „14 000 of them *had been slughtered*“ и „hundreds of thousands of them *have been killed*“ употребљене у извештавању о збивањима у Чеченији, намеће се питање *ко* би заправо био агенс у активној реченичној конструкцији. Да ли је аутор могао да употреби активну глаголску фразу уместо пасивне? Не види се ниједно друго решење осим да агенс буде контекстуално имплициран и као такав остављен читалачкој публици на процену. При чему нам се, можда, намеће закључак да „by-agens“ који се изоставља у примерима када није важно *ко* је вршилац радње, када је он непознат или нам је познат на основу контекста, овде није изостављен ни због једног од горе поменутих разлога, јер у зва-

ничном извештавању о таквим догађањима у свету агенс није непознат, али се не може ни са сигурношћу утврдити у смислу да се тиме пружа, или не пружа, могућност дефинитивног закључивања ко би агенс био уколико би заиста и био исказан било „by-agens-ом“ било активном реченичном конструкцијом.

My Family and Other Animals *Gerald Durrell*

У књизи *Увод у когнитивну лингвистику (An Introduction to Cognitive Linguistics)* Унгерер заговара тезу да је „наше искуство такво да на ствари или жива бића утичу извесни физички утицаји споља и они стога подлежу промени“ (Ungerer/Schmid 1996: 173), што нас доводи до дефинисања пацијенса који по својој широј и обухватнијој дефиницији обухвата и „засебну улогу *покрећача*“ (Ungerer/Schmid 1996: 174). Инструмент је посредник између агенса и пацијенса, а улога онога који то доживљава односи се на некога ко подлеже менталној обради понуђених информација, укључујући и емоције.

Овај интерактивни однос агенс - инструмент - пацијенс покушаћемо да анализирамо на примерима пасивних реченичних конструкција у дескриптивном књижевном тексту, које су постављене као својеврсне метафоре људског искуства и доживљаја, како менталних тако и емотивних.

1. *July had been blown out like a candle by a biting wind that ushered in a leaden August.*

субјекат = пацијенс

blown out – (wind) = инструмент (посредник)

blown (out) = промењена локација

blown out = имплицирани агенс

У примеру је приказана интеракција два ентитета, месеца јула и ветра где се истиче метафорично поређење ефекта који ветар проузрокује са ефектом дувања свеће коју у том случају гасимо. Субјекат је у исто време и пацијенс, инструмент који својом енергијом утиче на локацију субјекта, односно пацијенса, у исто време је и агенс, а пасивном глаголском фразом агенс, односно инструмент је у исто време имплициран, али и исказан зато што следи директна ланчана повезаност са следећом радњом која је исказана активном глаголском фразом.

2. The gulls *had been tumbled* inland over the town.

субјекат = пацијенс

had been tumbled = инструмент (контекстуално имплициран)

had been tumbled inland (over) = промењена локација

had been tumbled = агенс (контекстуално имплициран)

Интеракција између два ентитета је овде имплицирана, за разлику од примера 1 где је експлицитно исказан инструмент, односно агенс. Енергија ветра који се из претходне реченице надовезује и преноси на следећи феномен, односно следећи ентитет даје као своју директну последицу „tumbling inland (over)“. У примеру 1 ветар је метафорично приказан у двосмерној интеракцији и повезан са две контрастирајуће асоцијације у менталном процесу обраде попуњених информација: он је тај који *делује* и дислоцира, а у исто време он је тај који асоцира на активан утицај који се доводи у везу са радњом коју човек врши, при чему је он, у том случају, само инструмент али не и агенс. Повезивањем ове две реченице и постављањем ветра као инструмента, односно агенса у пасивној конструкцији, аутор нам представља тзв. „ланац акције/активности и проток енергије“ (Ungerer-Schmid 1996:174) кроз формални глаголски облик трпног стања који изазива асоцијацију *активирања* пацијенса кроз метафору која у људском доживљају провоцира асоцијацију *активне* радње.

Дакле, пасивном глаголском фразом у претходно описаној интеракцији агенс - инструмент - пацијенс на датим примерима постиже се ефекат метафоре и адекватне менталне и емотивне асоцијације код онога коме се информација саопштава. Поставља се питање да ли је у овом примеру књижевне дескрипције одређених феномена и интеракције међу ентитетима фокус на истим принципима деловања као у случају поменутих и анализираних примера пасивне реченичне конструкције у тексту о медицинским феноменима или у новинском извештавању о последицама бомбашких напада и ратовања? Употреба непрототипске пасивне реченичне конструкције на конкретним примерима књижевне дескрипције мења своју намену и тежиште фокуса у поређењу са функцијом и ефектом који иста постиже стављена у другачије контексте.

Закључак

Овим радом сам желела да се у најкраћим цртама осврнем на категорију пасива као непрототипске реченичне конструкције у раз-

личитим контекстима и различитим доменима људских интересовања, а у оквирима основних поставки когнитивне лингвистике као што је синтаксичка конструкција и метафоричка екстензија исте. У зависности од тежишта информације коју аутор жели да саопшти читалачкој публици, варира и сама прототипност пасивне конструкције у смислу да, у зависности од ситуације и људске перцепције у датом контексту, пасив се као непрототипска конструкција донекле приближава категорији прототипа у смислу да самим тим постаје, можда, једини могући начин саопштавања одређеног феномена наспрам прототипске активне реченичне конструкције.

Литература:

- Durrell, G. 1982. *My Family and Other Animals*. London: Penguin Books.
- Global Agenda. Moscow metro bombing. [internet]. Dostupno na: <http://www.economist.com>. [8.02.2004].
- Станојчић, Ж., Љ. Поповић, и С. Мицић, 1989. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Taylor, J. R. 1989. *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Trasher, D. R. 2005. Middle Ear, Otitis Media with Effusion. [internet]. Dostupno na: <http://www.emedicine.com/ent/topic209.htm> [18.10.2005].
- Ungerer, F. and Schmid, H. J. 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. New York: Adison Wesley Longman Inc.